

استیضاح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای اسلامی منتخب

طاهره حسینزاده^{۱*}

دانشگاه قم، قم، ایران

*mah.hosseinzade76@gmail.com

چکیده

عالیترین متن حقوقی که در حوزه حاکمیت، برای تعیین اصول و چارچوب‌هایی در زمینه‌ی حدود، حقوق و تکالیف اشخاص به رسمیت شناخته می‌شود را به قانون اساسی می‌شناسند. متن قانون اساسی اساسنامه رسمی هر کشور است که حقوق اساسی و حقوق سیاسی مردم آن کشور در آن ذکر شده و تکالیف و حقوق آنان در برابر هیئت حاکمه ترسیم شده است. یکی از پایه‌های اساسی در نظام سیاسی هر کشور که نشأت گرفته از خواست و اراده مردم است، به عنوان مجلس قانون‌گذاری شناخته می‌شود. قدرت نظارت بر اعمال هیئت حاکمه در کنار اختیار قانون‌گذاری در سطح کلان یک جامعه، به این مجموعه جایگاه ویژه‌ای بخشیده است. استیضاح را می‌توان به معنای قدرت نظارتی مجلس بر اقدامات دولت دانست که به نمایندگان مجلس این اختیار را می‌دهد تا وزرا یا رئیس‌جمهور را به صحن مجلس فرا بخوانند. این پژوهش درصدد بررسی جایگاه استیضاح در قانون اساسی ایران و ۷ کشور اسلامی منتخب برآمده است و با مطالعه تطبیقی و آنالیز قوانین اساسی کشورها با یکدیگر به منظور کاربرد بهتر این ابزار مهم نظارتی، تقویت روابط دو قوه و بهبود عملکرد قوه مجریه، هدف واقعی استیضاح را به ظهور برساند. واژگان کلیدی: استیضاح، قانون اساسی، نظارت پارلمانی، نظارت، پارلمان.

۱- مقدمه

مجلس شورای اسلامی یکی از مهم‌ترین نهادهای اساسی است که صلاحیت انحصاری قانون‌گذاری را بر عهده دارد. اگرچه قانون‌گذاری مهم‌ترین کار ویژه مجلس شورای اسلامی شمرده می‌شود اما در کنار این مهم، با اعمال نظارت‌های گوناگون بر اعمال قوه مجریه، نقش به‌سزایی در کنترل مدیریت کلان جامعه ایفا می‌کند. یکی از نظارت‌هایی که مجلس شورای اسلامی در چارچوب قانون اساسی از آن برخوردار است، نظارت سیاسی بر اعمال و عملکرد قوه مجریه می‌باشد. مطابق این نوع نظارت، مقام‌های دولتی مانند رئیس‌جمهور و وزیران در برابر نمایندگان مردم مسئولیت سیاسی دارند؛ به این معنا که نمایندگان بر عملکرد آنان نظارت مستمر داشته و چنانچه این عملکرد را ضعیف یا ناکارآمد تشخیص دهند می‌توانند با ابزارهای قانونی مشخص، آن‌ها را بازخواست و سرانجام باعث سلب مقام و منصب سیاسی از آنان شوند. پیداست در بسیاری از موارد مقام عزل شده ضرورتاً مورد بازخواست قضایی قرار نمی‌گیرد و فقط از دایره اعتماد نمایندگان ملت خارج می‌شود؛ بنابراین دور از حقیقت نیست اگر بیان شود جوهره نظارت سیاسی، ایفای نقش در به دست آوردن یا از دست دادن مقام و قدرت عمومی است (راسخ، ۱۳۸۸، ص. ۳۴).

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه قم، قم، ایران

یکی از ابزارهای مهم نظارتی مجلس شورای اسلامی با توجه به مسئولیت مقام‌های قوه مجریه، استیضاح^۲ است (اشکبوس و اصلانی، ۱۳۹۷، ص ۲). استیضاح یک واژه برگرفته از واژگان عربی است که در لغت به معنی توضیح خواستن، کاوش، بازخواست، توضیح خواستن نمایندگان مجلس از وزیری در مورد مطالبی است؛^۳ اما در اصطلاح سیاسی به معنای پرسش رسمی نمایندگان مجلس از رئیس‌جمهور، هیئت‌وزیران یا یک وزیر است که پس از ارائه توضیحات آن‌ها باید برای ادامه کارشان از مجلس مجدداً رأی اعتماد بگیرد. استیضاح به عنوان یکی از ابزارهای مهم نظارتی پارلمان‌ها محسوب می‌شود، به طوری که در اکثر کشورهای مورد بررسی در اصلی جداگانه از قوانین اساسی خود به این ابزار نظارتی اشاره کرده‌اند و سازوکارهایی برای به اجرا درآوردن آن نیز تبیین کرده‌اند. همچنین در کشورهای مورد بررسی نمایندگان می‌توانند در مورد تمامی اقدامات و مصوبات هیئت وزرا از آنان سؤال کنند و وزیران ملزم به ارائه‌ی پاسخ‌های قانع‌کننده می‌باشند، در صورتی که پاسخ‌های ارائه‌شده کافی نباشد می‌تواند پیامدهای نامطلوبی برای قوه مجریه داشته باشد (حسینی و رفیعی قهاره، ۱۳۹۴، ص ۲۵). اصل مسئولیت فردی و جمعی مقام‌های قوه مجریه مطابق اصل‌های ۱۳۳ و ۱۳۷ قانون اساسی، حق استیضاح را به وسیله مجلس ایجاب می‌کند. اصل ۸۹ قانون اساسی در مقام بیان این حق، به نمایندگان مجلس شورای اسلامی این صلاحیت را اعطا کرده تا در مواردی که لازم می‌دانند، وزیران را استیضاح کنند. اصل پیشگفته در این باره اشعار می‌دارد: نمایندگان مجلس شورای اسلامی می‌توانند در مواردی که لازم می‌دانند هیئت‌وزیران یا هر یک از وزیران را استیضاح کنند. استیضاح وقتی قابل طرح در مجلس است که با امضای دستکم ده نفر از نمایندگان به مجلس تقدیم شود. هیئت‌وزیران یا وزیر مورد استیضاح باید ظرف مدت ده روز پس از طرح آن در مجلس حاضر شود و به آن پاسخ گوید و از مجلس رأی اعتماد بخواهد. در صورت عدم حضور هیئت‌وزیران یا وزیر برای پاسخ، نمایندگان بیان‌شده درباره استیضاح خود توضیح‌های لازم را می‌دهند و در صورتی که مجلس مقتضی بداند اعلام رأی عدم اعتماد خواهد کرد. اگر مجلس رأی اعتماد نداد هیئت‌وزیران یا وزیر مورد استیضاح عزل می‌شود. در هر دو صورت وزرای مورد استیضاح نمی‌توانند در هیئت‌وزیرانی که بلافاصله بعد از آن تشکیل می‌شود عضویت پیدا کنند (اشکبوس و اصلانی، ۱۳۹۷، ص ۲).

طرح استیضاح نمایندگان مجلس عبارت است از بیان نارسایی‌ها و نارضایتی‌ها در اجرای سیاست‌هایی که وزیر یا وزیران در زمینه مشخص دارند. در اینجا یک پرونده سیاسی گشوده می‌شود که در آن نمایندگان استیضاح‌کننده وزیر یا وزیران را همراه با مؤاخذه، به صحنه سیاسی مجلس فرا می‌خوانند تا به ایرادهای وارده پاسخ گویند و پس از آن، موضوع اعتماد یا عدم اعتماد مجلس نسبت به آن وزیر یا وزیران بررسی می‌شود و در خاتمه، با اکثریت آرای نمایندگان، مجلس تصمیم می‌گیرد (هاشمی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۱۷). استیضاح به عنوان مهم‌ترین و قوی‌ترین ابزار نظارتی مجلس شورای اسلامی نسبت به قوه مجریه شمرده می‌شود که از این جهت قوه مقننه را در موقعیت برتری قرار می‌دهد. توضیح مختصر در این باره اینکه، قانون‌گذار اساسی ابزارهای نظارتی گوناگونی را در جهت نظارت سیاسی مجلس بر قوه مجریه به رسمیت شناخته که یکی از آن‌ها، پرسش نمایندگان از مقام‌های قوه مجریه مطابق اصل ۸۸ قانون اساسی، در راستای نظارت استطلاعی مجلس است. پرسش که دارای ماهیت گفتگو است، ابزار سیاسی مناسبی است که زمینه را برای برقراری تعامل مؤثر و سازنده میان دو قوه فراهم می‌نماید و چنانچه نتیجه آن قانع‌کننده باشد، موجب استحکام اعتماد مجلس به قوه مجریه و اعضای آن خواهد شد و در غیر این صورت، می‌تواند مقدمه‌ای جهت استفاده از ابزارهای دیگر نظارتی باشد (هاشمی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۱۶۹). به دیگر سخن، مجلس می‌تواند از پرسش به عنوان ابزار نظارتی درجه پایین‌تر به ابزار نظارتی شدیدتر مانند استیضاح متوسل شده و سلب قدرت از مقام‌های

^۲. Interpellation

^۳. فرهنگ جامع معین

^۴. Available Online at: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/02/31/2268916>

اجرائی را موجب شود؛ بنابراین به نظر می‌رسد اصل ۸۹، مکمل و در جهت نظارت اصل ۸۸ قانون اساسی قابل تحلیل و بررسی است. البته در این باره گفتنی است که استیضاح از جهت ضمانت اجرا و نصاب تعداد نمایندگان درخواست‌کننده با پرسش دارای تفاوت‌هایی است (پروین و اصلانی، ۱۳۹۱، ص ۲۴۸)؛ بنابراین استیضاح وزیر یا وزیران هنگامی در مجلس آغاز می‌شود که مجلس از راه ابزارهای نظارتی دیگر خود بر دولت مانند تذکر، پرسش یا تحقیق و تفحص، نتیجه موردنظر خود را کسب نکرده یا اینکه به دلیل مخالفت آشکار با وزیر یا هیئت‌وزیران یا دیگر دلایل سیاسی مانند اقناع افکار عمومی، تصمیم به استیضاح گرفته باشد؛ بنابراین استیضاح هنگامی مطرح می‌شود که روش‌های بحث، تذکر یا پرسش از وزیر به نتیجه‌ای نرسیده و نمایندگان مجلس به دلیل بی‌اعتمادی به وزیر پیشگفته، در صدد اقدام شدیدتری برآمده‌اند (فریادی، ۱۳۸۷، ص ۵۱). بر طبق این فرایند، سرانجام وزیر باید در مجلس حاضر شده و در پی آن، بحث و مذاکره در فضای آرام و کارشناسی، جای خود را به مباحثه‌های سیاسی می‌دهد تا سرانجام چنانچه وزیر نتواند موافقت مجلس را جلب کند، برکنار می‌شود (اشکبوس و اصلانی، ۱۳۹۷، ص ۳).

در مقاله پیشرو نگارنده در پی آن است که با بررسی و مطالعه تطبیقی جایگاه استیضاح، به عنوان یکی از سازوکارها و ابزارهای نظارت مجلس بر اعمال دولت، با بررسی و ارزیابی قوانین اساسی کشورهای اسلامی منتخب، به شناخت تفاوتها و شباهتهای این قوانین با یکدیگر برسد تا به راهکاری درست و اثرگذار در جهت به اجرا درآوردن هرچه کامل‌تر این نوع نظارت پارلمانی دست یابیم.

لذا به منظور کاربرد بهتر این سازوکار مهم و نیز تقویت روابط دو قوه لازم است با مطالعه تطبیقی عملکرد سایر کشورها اهتمام خود را برای رفع کاستی‌ها و تقویت جایگاه نظارت پارلمانی در چارچوب قوانین بالادستی کشور افزایش دهیم؛ بنابراین پژوهش حاضر در صدد آن است تا دریچه‌ای از تجربیات گوناگون سایر کشورها را پیش روی کارشناسان و نمایندگان مجلس قرار دهد.

در این نوشتار به‌طور مشخص، سازوکارهای نظارت مجلس بر اعمال دولت با استفاده از اصول قانون اساسی و مفاد آیین‌نامه‌های داخلی برخی کشورها را مورد بررسی قرار می‌دهیم. برای این منظور با استناد به قانون اساسی و قوانین جاری داخلی سازوکار نظارتی در قالب استیضاح مورد مطالعه قرار گرفته است.

در گزینش کشورهای مورد مطالعه تلاش بر آن بوده تا معیار تنوع جغرافیایی و دارا بودن الگوی پارلمانی و دین رسمی مشترک مورد توجه قرار گیرد (بهنیا و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۲). از این حیث مقررات کشورهای همچون ایران، مصر، اردن، بحرین، آلبانی، مراکش، یمن، تحت بررسی قرار گرفته است.

۱. پیشینه استیضاح وزیران در نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران

۱.۲. پیشینه استیضاح وزیران در مجلس شورای ملی

اگرچه در دوره مشروطه، لفظ استیضاح در قانون اساسی استفاده نشده است؛ اما توضیح خواستن در برخی از اصول این قانون مورد اشعار قرار گرفته که موضوع استیضاح از مفاد آن مستفاد می‌شود. اصل ۴۲ قانون اساسی مشروطه به امکان دریافت توضیح از وزیران و لزوم پاسخگویی مقام مسئول اشاره کرده بود. اگرچه اصل پیشگفته به پرسش مجلس از مقام‌های قوه مجریه نیز قابل تسری بود اما در اصل ۶۵ متمم قانون پیشگفته نیز به مؤاخذه و محاکمه وزیران حکم داده و بیان می‌داشت: «مجلس

شورای ملی یا سنا می‌توانند وزیران را در تحت مؤاخذه و محاکمه درآورند». قانون‌گذار اساسی در اصل ۶۷ متمم قانون اساسی نیز به آثار حقوقی استیضاح اشاره کرد و در این باره بیان می‌داشت: «در صورتی که مجلس شورای ملی یا مجلس سنا با اکثریت تامه عدم رضایت خود را از هیئت وزیران یا وزیری اظهار کنند آن هیئت یا آن وزیر از مقام وزارت منعزل می‌شود»؛ بنابراین قانون‌گذار اساسی طرح استیضاح را به درخواست مجلسین در هر موردی مجاز شمرده بود البته در اصول پیشگفته با صراحت به تعداد نصاب نماینده یا نمایندگان برای طرح استیضاح اشاره نکرده اما با توجه به اصل ۶۶ متمم قانون اساسی مشروطه که مسئولیت وزیران و سیاستی را که راجع به آن‌ها می‌شود را به قانون محول کرده بود، جهت مطالعه چگونگی اجرا و احکام استیضاح باید به آیین داخلی مجالس رجوع کرد (اشکبوس و اصلانی، ۱۳۹۷، ص ۵).

۲،۲. پیشینه استیضاح وزیران در مجلس شورای اسلامی

اولین دوره مجلس شورای اسلامی در هفتم خردادماه ۱۳۵۹ افتتاح شد. در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از شاخص‌های اقتدار مجلس، نظارت دقیق بر عملکرد دولت است. اساساً یکی از مهم‌ترین ابزار مجلس برای انجام وظایف قانونی خود از جمله نظارت و پیگیری اجرای درست قوانین، استیضاح و سؤال از رئیس‌جمهور و وزراست. مجلس شورای اسلامی طی سالیانی که در صحنه سیاسی ایران فعالیت می‌کند، تا انتهای مجلس نهم، ۲۱ مورد استیضاح وزیران را در کارنامه دارد، به یک رئیس‌جمهور رأی عدم کفایت داده و در یک مورد نیز رئیس‌جمهور را مورد سؤال قرار داده است. اما سؤال از وزیران بسیار زیاد بوده است (نژاد خلیل و زمانی، ۱۳۹۲، ص ۲۱-۲۹). در ادامه، دفعات سؤال و استیضاح در مجلس شورای اسلامی از دوره اول تا انتهای دوره نهم، از لحاظ آماری مورد بررسی و تفحص قرار می‌گیرد:

اولین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۵۹-۱۳۶۳)

نخستین دوره مجلس شورای اسلامی در هفتم خرداد ۱۳۸۹ افتتاح شد. بر اساس صورت مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، تعداد کل سؤالات اعلام وصول شده در این دوره ۱۸۸ سؤال است که وزیر کشاورزی با ۲۶ سؤال در رتبه اول و وزیر سپاه با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفته‌اند. از مجموع ۱۸۸ سؤال، ۱۹ سؤال بلا تکلیف باقی مانده و ۱۴ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس استرداد شده است. در ۹۷ مورد سؤال، جواب وزیر نماینده یا نمایندگان سؤال کننده را قانع نکرد و سؤال به کمیسیون مرتبط ارجاع شده است. در ۱۰ مورد، جواب وزیر نماینده را قانع کرد و در ۸ مورد سؤال، که به علت عدم اقناع نماینده از پاسخ وزیر به کمیسیون رسیدگی به سؤالات ارجاع شده بود، کمیسیون مزبور در صحن علنی مجلس گزارش خود را قرائت کرد و در تمامی آن‌ها نمایندگان قانع شدند.

در دوره اول مجلس شورای اسلامی به مناسبت وجود پست نخست‌وزیر به عنوان رئیس هیئت دولت، ۸ مورد سؤال نیز از نخست‌وزیر محقق شد که ۴ مورد با اقناع نماینده یا نمایندگان سؤال کننده پایان یافت، ۳ مورد به کمیسیون رسیدگی به سؤالات ارجاع شد و در یک مورد به علت عدم حضور سؤال کنندگان، سؤال مطروحه منتفی شد. در این دوره ۲ مورد نیز استیضاح وزیر وجود داشت که هیچ‌کدام از آن‌ها به برکناری وزیر استیضاح شونده منجر نشد. از دیگر ابعاد حساسیت کار مجلس اول می‌توان به موضوع مهم استیضاح و رأی به عدم کفایت سیاسی رئیس‌جمهور اشاره کرد که تاکنون برای اولین بار در ادوار مختلف مجلس شورای اسلامی اتفاق افتاده است.

دومین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۶۳-۱۳۶۷)

دومین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خردادماه سال ۱۳۹۳ افتتاح شد. از کل ۱۳۷ مورد سؤال تقدیمی، یازده سؤال پس از اعلام وصول در مجلس استرداد شده است. در ۲ مورد، جواب وزیر نماینده یا نمایندگان را قانع نکرد و سؤال به کمیسیون رسیدگی به سؤالات ارجاع شد. در ۸ مورد، جواب وزیر نماینده را قانع کرد و در ۱۱ مورد که به علت عدم اقیاع نماینده از پاسخ وزیر به کمیسیون رسیدگی به سؤالات ارجاع شده بود، کمیسیون مزبور در صحن علنی مجلس گزارش خود را قرائت کرد و در تمامی آنها نمایندگان قانع شده‌اند. در دوره دوم مجلس شورای اسلامی سؤال از نخست‌وزیر یا رئیس‌جمهور و نیز استیضاح وزیر یا رئیس‌جمهور انجام نشده است.

سومین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۶۷-۱۳۷۱)

سومین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خرداد سال ۱۳۹۷ تشکیل شد. تعداد کل سؤالات اعلام وصول شده در مجموع ۷۸ سؤال است که از مجموع این سؤالات وزیر آموزش و پرورش و نفت هرکدام با ۱۳ سؤال در رتبه اول و وزیر فرهنگ و آموزش عالی و امور خارجه هرکدام با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفتند. همچنین از مجموع ۷۸ سؤال تعداد ۳۱ سؤال بلا تکلیف باقی ماند و بایگانی شد. این امر نشان‌دهنده نبود عزمی جدی در پیگیری سؤالات نمایندگان در دومین دوره مجلس شورای اسلامی است. تعداد ۲ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس استرداد شده است؛ اما در مورد وزیران ۳ مورد استیضاح انجام شد که در ۲ مورد رأی به ابقا و در یک مورد رأی به برکناری وزیر داده شد.

چهارمین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۱-۱۳۷۵)

چهارمین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خردادماه سال ۱۳۷۱ تشکیل شد. در این دوره تعداد کل سؤالات اعلام وصول شده در مجموع ۹۰ سؤال است که از مجموع این سؤالات وزیر کشور با ۱۴ سؤال در رتبه اول و وزیر ارشاد اسلامی و اطلاعات هرکدام با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفتند. از مجموع ۹۰ سؤال تعداد ۲۷ سؤال بلا تکلیف باقی مانده و بایگانی شده است. این تقریباً یک‌سوم کل سؤالات است. تعداد ۲۲ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس، استرداد شده است. در ۶۱ مورد از سؤالات، جواب وزیر نماینده یا نمایندگان را قانع نکرد و سؤال به کمیسیون رسیدگی به سؤالات ارجاع شد.

در ۳۱ مورد از مجموع سؤالات ارجاعی به کمیسیون رسیدگی به سؤالات، گزارش کمیسیون مزبور در صحن علنی مجلس قرائت شد و در هر ۳۱ مورد نمایندگان قانع شدند. در چهارمین دوره مجلس شورای اسلامی سؤال از رئیس‌جمهور و نیز استیضاح وی تحقق نیافته است؛ اما در مورد وزیران ۲ مورد استیضاح انجام شد که در هر ۲ مورد، وزرا ابقا شدند.

پنجمین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۵-۱۳۷۹)

پنجمین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خرداد سال ۱۳۷۰ تشکیل شد. بر اساس صورت مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، در این دوره تعداد کل سؤالات اعلام وصول شده ۱۶۴ سؤال است که از مجموع این سؤالات وزیر کشور با ۴۱ سؤال در رتبه اول و وزیر دفاع و کار هرکدام با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفتند. از مجموع ۱۶۴ سؤال تعداد ۴۸ سؤال بلا تکلیف باقی ماند و بایگانی شد. تعداد ۳۱ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس استرداد شده است. در ۷۰ مورد، جواب وزیر

3RD NATIONAL CONFERENCE ON JURISPRUDENCE, LAW AND ISLAMIC SCIENCES

نماینده یا نمایندگان را قانع نکرد و سؤال به کمیسیون رسیدگی به سؤالات ارجاع شد. کمیسیون مزبور گزارش مربوط به ۶۹ مورد از این سؤالات را در صحن علنی مجلس قرائت کرد و در تمامی آنها نمایندگان قانع شدند. در ۱۴ مورد نیز، جواب وزیر نماینده نمایندگان سؤال کننده را قانع کرد. در این دوره سؤال از رئیس جمهور و نیز استیضاح وی موضوعیت نداشته است؛ اما در دو مورد به استیضاح وزرا پرداختند که در یک مورد رأی به ابقا و در یک مورد نیز وزیر نتوانست اعتماد قانون گذاران را به دست آورد. این دو مورد دو گزینه وزیر کشور و فرهنگ و ارشاد اسلامی بودند که حجم انبوهی از انتقادات جناح راست سنتی را به دولت شکل می داد.

ششمین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۹-۱۳۸۳)

ششمین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خردادماه سال ۱۳۷۹ تشکیل شد. در این دوره تعداد کل سؤالات اعلام وصول شده در مجموع ۳۹۹ سؤال است که از مجموع این سؤالات وزیر کشور با ۵۴ سؤال در رتبه اول و وزیر کار با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفته اند. از مجموع ۳۹۹ سؤال، ۱۹۹ سؤال بلا تکلیف باقی ماند و بایگانی شد. تعداد ۷۹ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس استرداد شده است. در ۱۱۱ مورد سؤال، جواب وزیر نماینده یا نمایندگان را قانع نکرد و به کمیسیون مربوطه ارجاع شده است. در ۵۲ مورد سؤال، جواب وزیر نماینده را قانع کرد و در ۴۴ مورد سؤال که به علت عدم اقیاع نماینده از پاسخ وزیر به کمیسیون مربوطه ارجاع شده بود، کمیسیون مزبور در صحن علنی مجلس گزارش خود را قرائت کرد و در تمامی آنها نمایندگان قانع شدند. در دوره ششم مجلس شورای اسلامی سؤال از رئیس جمهور و نیز استیضاح وی تحقق نیافته است؛ اما وزیران با ۴ مورد استیضاح مواجه بودند که در هر ۴ مورد رأی به ابقا وزیر داده شد.

هفتمین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳-۱۳۸۷)

هفتمین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خرداد سال ۱۳۸۳ تشکیل شد. در این دوره تعداد کل سؤالات اعلام وصول شد ۴۶۱ سؤال است که از مجموع این سؤالات وزیر جهاد کشاورزی با ۹۹ سؤال در رتبه اول و وزیر کار با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفتند. از مجموع ۴۶۱ سؤال، تعداد ۳۰۷ سؤال بلا تکلیف باقی ماند و بایگانی شد. به نظر می رسد این امر به دلیل روی کار آمدن دولت اصولگرا و سعی در هماهنگی بیشتر با آن رخ داده باشد.

تعداد ۸۹ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس استرداد شده است. در ۸۲ مورد، جواب وزیر نماینده یا نمایندگان را قانع نکرد و به کمیسیون مربوطه ارجاع شد. در ۲۰ مورد طرح سؤال، جواب وزیر نماینده را قانع کرد و در ۱۸ مورد که به علت عدم اقیاع نماینده از پاسخ وزیر به کمیسیون ارجاع شده بود، کمیسیون مربوطه در صحن علنی مجلس گزارش خود را قرائت کرد و در تمامی آنها نمایندگان قانع شدند. در مجلس هفتم وزیران با ۳ مورد استیضاح مواجه بودند که در دو مورد رأی به ابقا و در یک مورد نیز رأی به برکناری وزیر داده شد.

هشتمین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۷-۱۳۹۱)

هشتمین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۷ خرداد سال ۱۳۸۷ تشکیل شد. هر چند در مقایسه با دوره های پیشین شاید از لحاظ کمی تعداد سؤالات کاهش یافته باشد، اما باید به کیفیت استفاده از سؤال اشاره کرد. در این دوره، تعداد کل سؤالات اعلام وصول شده در مجموع ۲۰۰ سؤال است. از مجموع این سؤالات وزیر اقتصاد و دارایی با ۲۶ سؤال در رتبه اول و وزیر دفاع

با یک سؤال در مرتبه آخر قرار گرفته‌اند. از مجموع ۲۰۰ سؤال، ۱۰ سؤال بلا تکلیف باقی ماند و بایگانی شد که نزدیک به یک‌چهارم سؤالات را شامل می‌شد. نتیجه منطقی این گزاره، نشان از سعی مجلس در پیگیری سؤالات و استفاده مؤثر از آن دارد. تعداد ۷۰ سؤال پس از اعلام وصول در مجلس، استرداد شده است. در ۲۰ مورد، جواب وزیر نماینده یا نمایندگان را قانع نکرد و به کمیسیون مربوطه ارجاع شد، ولی جواب وزیر در ۲۹ مورد، نماینده را قانع کرد. در ۴۷ مورد سؤال که به علت عدم اقتناع نماینده از پاسخ وزیر به کمیسیون مربوطه ارجاع شده بود، کمیسیون مزبور در صحن علنی مجلس گزارش خود را قرائت کرد؛ بنابراین رویه طرح سؤال، اقتناع یا عدم اقتناع، ارسال به کمیسیون بدون نتیجه نبوده و به قرائت گزارش ختم شده است. در دوره هشتم برای نخستین بار یک فقره سؤال از رئیس‌جمهور طرح شد. بدین ترتیب مجلس هشتم سعی کرد جایگاه نظارتی خود را در مقابل دولت گوشزد کند. علاوه بر این وزیران نیز با چهار مورد استیضاح مواجه بودند که در هر چهار مورد رأی به ابقای وزیر داده شد.

نهمین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۱-۱۳۹۵)

نهمین دوره مجلس شورای اسلامی در ۷ خردادماه ۱۳۹۱ افتتاح شد. بر اساس بررسیهای انجام‌شده از آغازین مجلس نهم تا پایان کار دولت دهم در مجموع ۱۰۷۹ سؤال به هیئت‌رئیس تقدیم شد که در این بازه زمانی، ۳۶۲ سؤال در مراحل اولیه خاتمه یافت و ۱۸ سؤال با درخواست نماینده سؤال‌کننده معلق شد.

افزایش کمی سؤالات آن‌هم در مقطعی حدود یک‌چهارم عمر مجلس، می‌تواند نشانگر عزم مجلس نهم در استفاده از ابزارهای نظارتی باشد. توجه به کمیسیون‌ها در بیش از ۶۴۷ سؤال، نشان از اولویت به بررسی و تحقیق تخصصی پیرامون سؤالات است. در این راستا کمیسیون عمران با ۱۳۰ سؤال بیشترین و کمیسیون قضایی و حقوقی با ۱۵ سؤال کمترین ارتباط را با سؤالات نمایندگان داشته‌اند. در بین کمیسیون‌های تخصصی، کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی با رسیدگی به ۶۷ درصد سؤالات ارجاعی بهترین عملکرد را داشته است. در دوره نهم یک مورد استیضاح وزیر نیز وجود داشته است.

در مجلس نهم و در ادامه فعالیت دولت دهم تعداد سؤالات نمایندگان از وزیران و رئیس‌جمهور افزایش یافت. به‌طوری‌که برای اولین بار در تاریخ سیاسی کشور، رئیس‌جمهور از طرف قانون‌گذاران مورد سؤال قرار گرفت و همچنین بحث استیضاح رئیس‌جمهور نیز مطرح شد، چیزی که از دوره اول مجلس شورای اسلامی تا آن زمان موضوعیت نداشت. با نگاهی به جنس سؤالات تقدیم شده در این دوره می‌توان دریافت که سؤالات اکثراً در حوزه‌هایی نظیر قیمت کالاهای اساسی، راه‌سازی، پرداخت مطالبات و حقوق بازنشستگان، تقسیمات کشوری، استخدام آموزش‌یاران نهضت سوادآموزی و معلمان پیش‌دبستانی، احداث سد و تأمین آب بوده است.

از ابتدای مجلس نهم؛ وزیر کشور با ۱۴۰ سؤال، مخاطب بیشترین و وزیر دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح با ۶ سؤال مخاطب کمترین سؤال نمایندگان بودند. از ۵۹ سؤالی که طی اجلاس اول مجلس نهم در کمیسیون‌ها با عدم اقتناع نمایندگان سؤال‌کننده از پاسخ وزیر روبرو شدند، ۳۰ سؤال قلمرو ملی و ۱۹ سؤال قلمرو منطقه‌های داشته است. از این تعداد ۲۲ سؤال در صحن علنی مورد بررسی قرار گرفته و مجلس در ۶ مورد از پاسخ وزیر قانع نشده است (نژاد خلیل و زمانی، ۱۳۹۲، ص ۲۱-۲۹).

۱. استیضاح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای اسلامی منتخب

۱،۳. استیضاح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۱،۳،۱. اصل ۸۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

اصل ۸۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مقام بیان این حق به نمایندگان مجلس شورای اسلامی این اختیار را می‌دهد در مواردی که لازم می‌دانند هیئت‌وزیران یا هر یک از وزیران را استیضاح کنند به شرطی که این طرح استیضاح به امضای حداقل ده نفر از نمایندگان مجلس برسد. هیئت‌وزیران یا وزیر مورد استیضاح باید ظرف مدت ده روز پس از طرح آن در مجلس حاضر شود و به آن پاسخ گوید و از مجلس رأی اعتماد بخواهد. در صورت عدم حضور هیئت‌وزیران یا وزیر برای پاسخ، نمایندگان مزبور درباره استیضاح خود توضیحات لازم را می‌دهند و در صورتی که مجلس مقتضی بداند اعلام رأی عدم اعتماد خواهد کرد. اگر مجلس رأی اعتماد نداد هیئت‌وزیران یا وزیر مورد استیضاح عزل می‌شود. در هر دو صورت وزیر مورد استیضاح نمی‌تواند در هیئت‌وزیرانی که بلافاصله بعد از آن تشکیل می‌شود عضویت پیدا کند.

در ادامه باید به این نکته اشاره کرد که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در بند ۲ ماده مذکور استیضاح را به عنوان یک شیوه نظارتی برای رئیس‌جمهور در مقام اجرای وظایف مدیریت قوه مجریه و اداره امور اجرایی کشور نیز پذیرفته است؛ بدین صورت که حداقل یک‌سوم از نمایندگان مجلس شورای اسلامی رئیس‌جمهور را مورد استیضاح قرار دهند، رئیس‌جمهور باید ظرف مدت یک ماه پس از طرح آن در مجلس حاضر شود و در خصوص مسائل مطرح‌شده توضیحات کافی بدهد. در صورتی که پس از بیانات نمایندگان مخالف و موافق و پاسخ رئیس‌جمهور، اکثریت دو سوم کل نمایندگان به عدم کفایت رئیس‌جمهور رأی دادند مراتب جهت اجرای بند ده اصل صد و دهم به اطلاع مقام رهبری می‌رسد.

برای تبیین جایگاه استیضاح وزیران در اصل ۸۹ قانون اساسی لازم به ذکر چند نکته کلیدی است:

الف) دامنه موضوعات استیضاح

مهم‌ترین نکته قابل طرح درباره استیضاح وزیران مطابق اصل بیان‌شده، حیطه شمول و دامنه امر استیضاح است. قانون‌گذار اساسی در عبارتی موسع، اختیار گسترده‌ای به «تمام اموری که لازم می‌دانند» نمایندگان مجلس شورای اسلامی اعطا کرده تا در استیضاح وزیر اقدام کنند؛ بنابراین دامنه استیضاح بسیار گسترده بوده و مجموعه‌ای از اعمال انجام‌شده، رفتار و موضع‌گیری‌ها و برنامه‌ها و تصمیم‌های وزیر یا وزیران اعم از سیاسی، اداری و ... را در بر می‌گیرد. در این باره ملاک در مسئولیت سیاسی، فقط قانونی بودن یا نبودن اعمال وزیر نیست بلکه ملاک‌های دیگری مانند همساز بودن با سیاست‌های مجلس، به موقع بودن، به مصلحت کشور بودن و سودمند بودن عمل نیز در فرایند استیضاح بررسی می‌شود و مجلس در ابتکار استیضاح وزیر، به ملاک و حوزه خاصی محدود نخواهد بود (قاضی، ۱۳۷۳، ص ۵۳۶). بنابراین نمی‌توان مجلس را در تعیین موارد استیضاح به موارد خاصی محدود کرد؛ چراکه مجلس حق کنترل و اعمال نظارت بر دولت را داشته و می‌تواند درباره تمام مسائل کشور، بررسی و اظهار نظر کند. یگانه قید در این باره آن است که موضوع یا موضوعه‌ای مورد استیضاح باید حتماً مربوط به عملکرد آن وزارتخانه بوده، مشخصاً در طرح استیضاح مندرج شده و به اطلاع شخص مورد استیضاح برسد.

ب) فرصت وزیر برای پاسخ‌گویی و آغاز آن

از جمله دیگر امور مورد توجه قانون‌گذار در اصل ۸۹ مهلت ده روز حضور وزیر مسئول در مجلس است که در فاصله بیان شده بین طرح استیضاح تا تکلیف وزیر مربوطه به حضور و پاسخ‌گویی، وزیر یا وزیران فرصت آن را خواهند یافت تا با بررسی مورد یا موارد استیضاح نمایندگان، خود را برای پاسخ‌گویی مهیا کنند. مضاف بر اینکه نمایندگان مجلس نیز قادر خواهند بود تا نسبت به بدهای استیضاح طرح‌شده، تحقیق و بررسی کرده و خود را برای رأی متناسب آماده کنند. به این ترتیب، لازمه برقراری ارتباط منطقی بین حق استیضاح، تکلیف پاسخ‌گویی و رأی مجلس وقوف کامل وزیر یا وزیران و همچنین نمایندگان مجلس از کم و کیف استیضاح است (هاشمی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۱۴).

ج) حدنصاب لازم برای رأی عدم اعتماد

اصولاً با توجه به اینکه عزل وزیر تصمیم مهمی بوده و نیازمند آرای موافق فراوانی است؛ بنابراین حدنصاب بالا برای صدور رأی عدم اعتماد و برکناری وزیر لازم است. در این باره قانون‌گذار در بند «ه» ماده ۱۲۱ آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی، حدنصاب لازم برای صدور رأی عدم اعتماد به وزرای استیضاح شده را، رأی موافق اکثریت مطلق حاضران در جلسه مبنی بر عدم اعتماد به وزیر که به صورت مخفی و با ورقه دریافت می‌شود، دانسته است (فریادی، ۱۳۸۷، ص ۵۶).

در این میان سؤالی که مطرح می‌شود این است که آیا مجلس می‌تواند وزیر را به جبران خسارت ملزم کند؟ در قوانین ایران اشاره‌ای به این الزام نشده است و در شانزده مورد استیضاح که در مجلس ایران بعد از انقلاب اسلامی صورت گرفته هیچ وزیری ملزم به خسارت وارده نشده است. با توجه به اینکه استیضاح، عملی سیاسی بوده و ضمانت اجرای آن سیاسی یعنی عزل وزیر در صورت عدم کسب رأی اعتماد است، الزام به جبران خسارت وارده را باید از طرق حقوقی، یعنی دادرسی اداری، مدنی، کیفری پیگیری کرد بدین نحو که نمایندگان پس از احراز تخلف وزیر پرونده را جهت رسیدگی به مراجع قضایی ارسال کنند (فریادی، ۱۳۸۷، ص ۵۵).

۲،۱،۳. نظارت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

یکی از صلاحیت‌ها و اختیارات پارلمان، نظارت است. از آنجا که پارلمان‌ها نهاد اراده عمومی و حاکمیت ملی محسوب می‌شوند جایگاه نظارت پارلمانی برجسته‌تر خواهد شد. از جمله نظارت‌های قوه مقننه:

۱. نظارت تأسیسی؛

۲. نظارت اطلاعی؛

۳. نظارت استصوابی؛

۴. نظارت مالی؛

۵. نظارت سیاسی

(هاشمی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۱۶۰-۲۱۱).

قانون اساسی ایران با پیش‌بینی صلاحیت نظارت بر دولت یک نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی را پی افکنده است. حق استیضاح از جمله اختیاراتی است که مجلس می‌تواند به‌موجب آن بر اعمال دولت نظارت داشته و آن را وادار به پاسخگویی کند. استیضاح که از جمله نظارت سیاسی است، نوع سخت‌تر نظارت مجلس بر قوه مجریه است (فریادی، ۱۳۸۷، ص ۵۰). در واقع استیضاح یکی از سازوکارهای مهم نظارتی قوه مقننه بر قوه مجریه است که به سبب آن مجلس می‌تواند از وزیران در مقابل اعمال خود توضیح خواسته و در صورت عدم اقتناع، مجلس می‌تواند رأی به برکناری آنان دهد. چارچوب‌های این سازوکار در اصل ۸۹ قانون اساسی و قانون آئین‌نامه داخلی مجلس مندرج شده. طرح استیضاح به‌خودی‌خود به مفهوم عزل مقام مورد استیضاح نیست بلکه اولین گام در این مسیر تلقی می‌شود و چنانچه در رأی‌گیری پس از توضیحات وی، به او رأی عدم اعتماد داده نشود آن مقام برکنار می‌شود (اشکبوس و اصلانی، ۱۳۹۷، ص ۵۷).

۲،۳. استیضاح در قانون اساسی کشورهای اسلامی منتخب

۱،۲،۳. استیضاح در قانون اساسی مصر

بر اساس اصل ۸۶ قانون اساسی مصر، مجلس خلق، کنترل بر کار قوه مجریه را بر عهده دارد و برای انجام هر چه بهتر این مهم، از ابزارهای متعددی برخوردار است از جمله آن‌ها طرح مسئولیت نخست‌وزیر و وزرا، درخواست رأی عدم اعتماد و سؤال و استیضاح است.

هر یک از اعضای مجلس خلق، حق سؤال از نخست‌وزیر یا هر یک از معاونین یا وزرای مربوطه را دارند. نخست‌وزیر، معاونین او، وزرا و اشخاصی که نماینده‌ی آن‌ها هستند باید پاسخگوی سؤالات نمایندگان مجلس باشند. نماینده مجلس می‌تواند در هر زمان از سؤال خود صرف‌نظر کند. این سؤال نباید تحت عنوان استیضاح در همان جلسه مطرح شود.^۵ سؤالات مطرح‌شده باید در برگیرنده منفعت عمومی باشند، بنابراین سؤالات نمایندگانی که مبتنی بر منافع یا ملاحظات شخصی ایشان است، قابلیت طرح ندارد.^۶ پاسخ به سؤالات شفاهی است مگر اینکه اهمیت سؤالات ایجاب کند که به‌صورت کتبی پاسخ داده شوند. در این صورت پاسخ کتبی سؤال شونده باید ظرف مدت یک هفته به رئیس مجلس تقدیم شود. هر یک از کمیسیون‌ها می‌توانند در زمینه تخصصی خود از دولت سؤال کنند، در این صورت پاسخی که داده می‌شود پیش از بررسی در کمیسیون، در صحن علنی مجلس مطرح نخواهد شد. وزرا به‌طور دسته‌جمعی در مورد سیاست کلی دولت نزد مجلس خلق پاسخگو هستند. مجلس خلق می‌تواند اعتمادش را از هر یک از معاونان نخست‌وزیر یا از هر یک از وزرا و معاونان آن‌ها سلب کند. رأی عدم اعتماد نباید قبل از استیضاح مطرح شود. چنین پیشنهادی توسط یک‌دهم اعضای مجلس مطرح می‌شود. مجلس خلق نباید تا زمانی که حداقل سه روز از تاریخ ارائه‌ی چنین پیشنهادی گذشته باشد، در مورد آن تصمیم‌گیری کند. سلب اعتماد باید با رأی اکثریت اعضای مجلس اعلام شود (بهنیا و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۲۳-۲۵).

۲،۲،۳. استیضاح در قانون اساسی یمن

^۵ اصل ۱۲۴ قانون اساسی مصر.
^۶ ماده ۱۸۱ آئین‌نامه داخلی مجلس خلق مصر.

3RD NATIONAL CONFERENCE ON JURISPRUDENCE, LAW AND ISLAMIC SCIENCES

با توجه به ماده ۹۶ قانون اساسی یمن، مسئولیت شورای وزیران هم جمعی است و هم فردی. هر یک از اعضای مجلس نمایندگان می‌تواند از نخست‌وزیر، هر یک از معاونان، وزرا یا معاونان وزیر وی در مورد موضوعی که در مسئولیت آن‌ها است سوالاتی کند و آن‌ها موظفند متناسب با آن پاسخ دهند. سوالات ممکن است در همان جلسه به استیضاح تبدیل نشود.

ماده ۹۷

هر یک از اعضای مجلس حق دارد یک استیضاح را به نخست‌وزیر، معاونان و وزرای وی هدایت کند تا آن‌ها را در مورد امور تحت مسئولیت خود پاسخگو بدارد. پاسخ و بحث در مورد چنین استیضاحی حداقل پس از یک هفته صورت می‌گیرد، مگر در مواردی که مجلس فوری تشخیص دهد و دولت موافقت کند.

ماده ۹۸

مجلس نمایندگان می‌تواند اعتماد خود را از دولت پس بگیرد. مجلس ممکن است اعتماد به دولت را قبل از استیضاح نخست‌وزیر یا کسی که از طرف او اقدام می‌کند، پس نگیرد. درخواست استیضاح باید توسط یک سوم اعضای مجلس امضا شود. مجلس نمی‌تواند در مورد عدم اعتماد به دولت بدون اطلاع هفت روزه از چنین رای‌گیری رأی دهد. اکثریت برای تصویب رای اعتماد لازم است.

۳،۲،۳ استیضاح در قانون اساسی مراکش

بر اساس ماده ۱۰۶ قانون اساسی مراکش، اتاق مشاوران می‌تواند با استناد به پیشنهادی که حداقل یک پنجم اعضای آن امضا کرده باشند، از دولت استیضاح کنند. فقط سه روز کاری پس از سپرده گذاری با اکثریت مطلق اعضای این اتاق می‌توان رأی داد.

متن طرح استیضاح بلافاصله توسط رئیس اتاق مشاوران به رئیس دولت خطاب می‌شود که شش روز مهلت دارد تا پاسخ دولت را در برابر این اتاق ارائه دهد. به دنبال آن بحثی بدون رأی انجام می‌شود.

۳،۳. استیضاح در قانون اساسی سایر کشورهای منتخب

در ادامه به بررسی استیضاح در قوانین اساسی سایر کشورها در جدول ذیل می‌پردازیم:

جدول ۱ - بررسی استیضاح در قانون اساسی کشورهای منتخب

ردیف	کشور	اصل / ماده قانون اساسی	شرح اصل / ماده قانون اساسی
1	مصر ۲۰۱۴ (ویرایش ۲۰۱۹)	ماده ۱۲۹، ۱۳۰ و ۱۳۱	ماده ۱۲۹ ارسال سوالات هر یک از اعضای مجلس نمایندگان می‌تواند در مورد هر موضوعی که تحت وظیفه آن‌ها است

شرح اصل / ماده قانون اساسی	اصل / ماده قانون اساسی	کشور	ردیف
<p>نخست‌وزیر، یکی از معاونان وی، وزیر یا معاونان آن‌ها سؤالاتی را ارائه دهد. پاسخ دادن به این سؤالات در مدت مشابه برای آن‌ها واجب است. هر زمان عضو می‌تواند سؤالات خود را پس بگیرد. یک سؤال ممکن است در همان جلسه به استیضاح تبدیل نشود.</p> <p>ماده ۱۳۰. رسیدگی به بازجوییها هر یک از اعضای مجلس نمایندگان می‌توانند در مورد مواردی که تحت وظیفه آن‌ها است، استیضاح را به نخست‌وزیر، معاونان نخست‌وزیر، وزیران، یا معاونان خود انجام دهند.</p> <p>بحث در مورد استیضاح حداقل هفت روز و حداکثر ۶۰ روز پس از ارائه آن صورت می‌گیرد، مگر در موارد فوری که مجلس تصمیم گرفته و با موافقت دولت تصمیم گرفته است.</p> <p>ماده ۱۳۱. برداشت اعتماد مجلس نمایندگان ممکن است تصمیم بگیرد اعتماد خود را از نخست‌وزیر، معاون نخست‌وزیر، وزرا یا معاونان آن‌ها جلب کند.</p> <p>طرح عدم اعتماد فقط پس از استیضاح، با پیشنهاد حداقل یک دهم اعضای مجلس نمایندگان، قابل طرح است. مجلس پس از بحث درباره استیضاح، تصمیم خود را صادر می‌کند. برداشتن اعتماد به نفس به اکثریت اعضا نیاز دارد.</p> <p>در همه موارد، ممکن است در مورد موضوعی که قبلاً در همان مدت درباره آن تصمیم گیری شده است، درخواست اعتماد به نفس انجام نشود.</p> <p>اگر مجلس تصمیم به جلب اعتماد نخست‌وزیر، یکی از معاونان وی، یک وزیر یا معاونان آن‌ها بگیرد و دولت قبل از رای گیری با او اعلام همبستگی کند، آن دولت موظف است استعفای خود را ارائه دهد. اگر مصوبه عدم اعتماد به عضوی خاص از دولت مربوط باشد، آن عضو موظف به استعفا از سمت خود است.</p>			
اصل ۸۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مقام بیان این حق به نمایندگان مجلس شورای اسلامی این اختیار را می‌دهد در مواردی که لازم می‌دانند هیئت‌وزیران یا هر یک از وزیران را	ماده ۸۹	ایران	2

3RD NATIONAL CONFERENCE ON JURISPRUDENCE, LAW AND ISLAMIC SCIENCES

شرح اصل / ماده قانون اساسی	اصل / ماده قانون اساسی	کشور	ردیف
استیضاح کنند به شرطی که این طرح استیضاح به امضای حداقل ده نفر از نمایندگان مجلس برسد. هیئت وزیران یا وزیر مورد استیضاح باید ظرف مدت ده روز پس از طرح آن در مجلس حاضر شود و به آن پاسخ گوید و از مجلس رأی اعتماد بخواهد.			
ماده ۶۵	ماده ۶۵	بحرین ۲۰۰۲ (ویرایش ۲۰۱۷)	3
بر اساس درخواستی که حداقل پنج عضو اتاق نمایندگان امضا کرده باشند ، هر وزیری ممکن است در مورد امور مربوط به حوزه خود با استیضاح روبرو شود. استیضاح باید مطابق با شرایط و ضوابط تعیین شده توسط آئین نامه های اجرایی مجلس نمایندگان انجام شود. استیضاح باید در اتاق برگزار شود، این حداقل هشت روز پس از تاریخ ارسال درخواست اتفاق می افتد ، مگر اینکه وزیر تقاضای تسریع در استیضاح را داشته باشد. استیضاح ممکن است به یک رأی اعتماد به وزیر منجر شود، در مطابق با روش تعریف شده توسط ماده (۶۶) این قانون اساسی.			
ماده ۹۶	96	اردن ۱۹۵۲ (ویرایش ۲۰۱۶)	4
هر یک از اعضای سنا و مجلس نمایندگان می توانند در مورد هر یک از امور عمومی، مطابق آنچه در آیین نامه مجلس نمایندگان مجلس به آن عضو است ، سؤال و استیضاح نمایند. هیچ استیضاحی قبل از گذشت هشت روز از زمان دریافت توسط وزیر مورد بحث و بررسی قرار نمی گیرد، مگر اینکه پرونده فوری باشد و وزیر موافقت کند که مدت مذکور را کوتاه کند.			
ماده ۱۱۳	ماده ۱۱۳	آلبانی ۱۹۹۸ (ویرایش ۲۰۱۶)	5
۱. فراکسیون های شورای ملی حق دارند با استیضاح کتبی به اعضای دولت خطاب کنند. اعضای دولت حداکثر ظرف ۳۰ روز پس از دریافت استیضاح به آن پاسخ خواهند داد. ۲. پاسخ به استیضاح باید در جلسه شورای ملی ارائه شود. با پیشنهاد فراکسیون ، پاسخ به استیضاح باید بررسی شود. اگر نتیجه بررسی			

3RD NATIONAL CONFERENCE ON JURISPRUDENCE, LAW AND ISLAMIC SCIENCES

شرح اصل / ماده قانون اساسی	اصل / ماده قانون اساسی	کشور	ردیف
حداقل یک سوم از کل نمایندگان مجلس باشد که برای ابراز عدم اعتماد به نخست‌وزیر پیشنهادی ارائه می‌دهند ، مقررات اصل ۱۱۵ قانون اساسی اعمال می‌شود. براساس نتیجه استیضاح ، شورای ملی ممکن است به نخست‌وزیر پیشنهاد کند که در مورد ادامه تصدی یک عضو منفرد دولت بحث کند.			
ماده ۱۰۶ اتاق مشاوران می‌تواند با استناد به پیشنهادی که حداقل یک پنجم اعضای آن امضا کرده باشند ، از دولت استیضاح کنند. فقط سه روز کاری پس از سپرده گذاری با اکثریت مطلق اعضای این اتاق می‌توان رأی داد. متن طرح استیضاح بلافاصله توسط رئیس اتاق مشاوران به رئیس دولت خطاب می‌شود که شش روز مهلت دارد تا پاسخ دولت را در برابر این اتاق ارائه دهد. به دنبال آن بحثی بدون رأی انجام می‌شود.	ماده ۱۰۶	مراکش ۲۰۱۱	6
ماده ۹۶ مسئولیت شورای وزیران هم جمعی است و هم فردی. هر یک از اعضای مجلس نمایندگان می‌تواند از نخست‌وزیر ، هر یک از معاونان، وزرا یا معاونان وزیر وی در مورد موضوعی که در مسئولیت آن‌ها است سؤالاتی کند و آن‌ها موظفند متناسب با آن پاسخ دهند. سؤالات ممکن است در همان جلسه به استیضاح تبدیل نشود. ماده ۹۷ هر یک از اعضای مجلس حق دارد یک استیضاح را به نخست‌وزیر ، معاونان و وزرای وی هدایت کند تا آن‌ها را در مورد امور تحت مسئولیت خود پاسخگو بدارد. پاسخ و بحث در مورد چنین استیضاحی حداقل پس از یک هفته صورت می‌گیرد ، مگر در مواردی که مجلس فوری تشخیص دهد و دولت موافقت کند. ماده ۹۸ مجلس نمایندگان می‌تواند اعتماد خود را از دولت پس بگیرد. مجلس ممکن است اعتماد به دولت را قبل از استیضاح نخست‌وزیر یا کسی که از طرف او	ماده ۹۶، ۹۷ و ۹۸	یمن ۱۹۹۱ (ویرایش ۲۰۱۵)	7

شرح اصل / ماده قانون اساسی	اصل / ماده قانون اساسی	کشور	ردیف
اقدام می کند ، پس نگیرد. درخواست استیضاح باید توسط یک سوم اعضای مجلس امضا شود. مجلس نمی تواند در مورد عدم اعتماد به دولت بدون اطلاع هفت روزه از چنین رای گیری رأی دهد. اکثریت برای تصویب رای اعتماد لازم است.			

بحث و نتیجه گیری

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، صلاحیت و حدود و اختیارات نمایندگان مجلس شورای اسلامی و نهاد قانون گذاری کشور به درستی بیان شده. علاوه بر قانون گذاری که علت اصلی تشکیل قوه مقننه است، تحقیق و تفحص در تمام امور کشور، شرح و تفسیر قوانین عادی، تصویب طرح ها و لوایح پیشنهادی، تصویب عهدنامه ها و مقاوله نامه ها، قراردادهای و موافقت نامه های بین المللی، دادن رأی اعتماد یا عدم اعتماد به هیئت وزیران و بالاخره سؤال و استیضاح از وزیران و رئیس جمهور، از دیگر وظایف اساسی مجلس شورای اسلامی است. از این رو به درستی می توان دریافت که «قوه مقننه» نقش بالایی در هیئت حاکمه و سیستم سیاسی هر کشور دارد و در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، این نقش مهم به خوبی نشان داده شده است (پورهاشمی، ۱۳۸۱، ص ۱۰).

در ادامه برای تطبیق قوانین اساسی کشورهای مورد مطالعه در این پژوهش در موضوع استیضاح باید به این نکته اشاره کنیم که در اغلب قوانین اساسی فرایند استیضاح بدین گونه است که تعداد مشخصی از نمایندگان مجلس (معمولاً مجلس اول در نظام های دو مجلسی) طرح استیضاح وزیر را در یک یا چند موضوع مربوط به عملکرد آن وزارتخانه تصویب کرده و به وزیر مورد نظر ابلاغ میکنند. حدنصاب لازم برای تصویب طرح استیضاح در اغلب کشورها بالاست و این تمهید به دلیل جلوگیری از تضعیف دولت توسط نمایندگان مجلس در قوانین اساسی پیش بینی شده است، زیرا حدنصاب کم برای ابتکار طرح استیضاح، می تواند زمینه ساز استیضاح های مکرر و یا تهدید به استیضاح توسط نمایندگان گردیده و در نتیجه دولت را همیشه با چالش مواجه کند (فریادی، ۱۳۸۷، ص ۵۱-۵۲).

بنابراین در پژوهش پیش رو از تعداد ۷ کشور منتخب، به بررسی مقوله حدنصاب لازم برای تصویب استیضاح در قوانین اساسی آن ها که مقوله حدنصاب صراحتاً در آن ها ذکر شده بود پرداختیم.

جدول زیر حدنصاب لازم برای تصویب استیضاح را در قوانین اساسی کشورهای اسلامی منتخب نشان می دهد:

جدول ۲ - بررسی حدنصاب لازم برای استیضاح در قوانین اساسی کشورهای منتخب

حدنصاب	اصل / ماده قانون اساسی	کشور	ردیف
حداقل ۱۰ نفر از نمایندگان	اصل ۸۹	ایران	1
هریک از نمایندگان مجلس عوام	اصل ۱۲۵	مصر	2

ردیف	کشور	اصل / ماده قانون اساسی	حدنصاب
3	اردن	اصل ۹۶	هریک از نمایندگان
4	بحرین	اصل ۶۵	حداقل ۵ عضو اتاق نمایندگان
5	مراکش	اصل ۷۶	حداقل یک چهارم تعداد نمایندگان مجلس
6	یمن	ماده ۹۶	هریک از اعضای مجلس نمایندگان
7	آلبانی	ماده ۱۱۳	حداقل یک سوم از کل نمایندگان

در ادامه، جهت مطالعه تطبیقی و بررسی قوانین اساسی کشورهای منتخب به بررسی موضوعات قابل طرح در استیضاح وزرا می‌پردازیم.

همان‌طور که در بند الف از بخش تبیین جایگاه استیضاح وزیران در اصل ۸۹ قانون اساسی ایران گفته شد، دامنه موضوعات استیضاح نکته قابل توجهی است که در قوانین اساسی کشورها مطرح شده و قانون‌گذار اساسی در اصل ۸۹ عبارتی موسع، اختیار گسترده‌ای به «تمام اموری که لازم می‌دانند» نمایندگان مجلس شورای اسلامی اعطا کرده تا در استیضاح وزیر اقدام کنند؛ بنابراین دامنه استیضاح بسیار گسترده بوده و مجموعه‌ای از اعمال انجام‌شده، رفتار و موضع‌گیری‌ها و برنامه‌ها و تصمیم‌های وزیر یا وزیران اعم از سیاسی، اداری و... را در بر می‌گیرد. باید بدانیم که مجلس حق کنترل و اعمال نظارت بر دولت را داشته و می‌تواند درباره تمام مسائل کشور، بررسی و اظهارنظر کند (قاضی، ۱۳۸۳، ص ۵۳۶)؛ از این‌رو با بررسی تطبیقی به حیطه شمول و دامنه استیضاح در قوانین اساسی چند کشور اشاره می‌کنیم.

همان‌طور که گفته شد در ماده ۱۸۱ آیین‌نامه داخلی مجلس خلق مصر راجع به استیضاح آمده است که سؤالات مطروحه باید در بر گیرنده منگعت عمومی باشند، بنابراین سؤالات نمایندگانی که مبتنی بر منافع یا ملاحظات شخصی ایشان است، قابلیت طرح ندارد.

ماده ۶۵ از قانون اساسی بحرین در مورد دامنه موضوع استیضاح این‌طور بیان می‌کند که هر وزیری در مورد امور مربوط به حوزه خود نیز با استیضاح روبرو می‌شود.

بر اساس ماده ۹۶ قانون اساسی اردن هر یک از اعضای سنا و مجلس نمایندگان می‌توانند در مورد هر یک از امور عمومی، مطابق آنچه در آیین‌نامه مجلس نمایندگان مجلس به آن عضو است، سؤال و استیضاح نمایند.

بنابراین نمی‌توان مجلس را در تعیین موارد استیضاح به موارد خاصی محدود کرد؛ چراکه مجلس حق کنترل و اعمال نظارت بر دولت را داشته و می‌تواند درباره تمام مسائل کشور، بررسی و اظهارنظر کند. یگانه قید در این‌باره آن است که موضوع یا موضوعهای مورد استیضاح باید حتماً مربوط به عملکرد آن وزارتخانه بوده (قاضی، ۱۳۸۳، ص ۵۳۶).

امید است که با مطالعات تطبیقی کارآمد و حصول نتیجه‌ای درست و تأثیرگذار و با در نظر گرفتن نقاط قوت و ضعف این سازوکار در سایر قوانین، به الگو و راهکارهای درست و عملی در بهبود عملکرد قوا و روابط میان آن‌ها داشته باشیم و با

بهره‌گیری سودمند از ابزارهای نظارتی از جمله استیضاح موجب تقویت قوه مجریه شده و هدف واقعی استیضاح را به ظهور برسانیم.

۱. منابع

- ۱- قوانین اساسی
- ۲- قانون اساسی ایران
- ۳- قانون اساسی مصر
- ۴- قانون اساسی اردن
- ۵- قانون اساسی بحرین
- ۶- قانون اساسی آلبانی
- ۷- قانون اساسی مراکش
- ۸- قانون اساسی یمن
- ۹- پروین، خیرالله؛ اصلانی، فیروز، اصول و مبانی حقوق اساسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
- ۱۰- راسخ، محمد، نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی، تهران، انتشارات دراک، ۱۳۸۸.
- ۱۱- قاضی شریعتیناهی، سیدابوالفضل، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی؛ تهران، نشر میزان، چاپ ۱۱، ۱۳۸۳.
- ۱۲- هاشمی، سیدمحمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران جلد ۲ (حاکمیت و نهادهای سیاسی)، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۵.
- ۱۳- اشکبوس، حمزه؛ اصلانی، فیروز، «تحلیلی بر ابزار نظارتی استیضاح وزیران در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران و ایرادهای حاکم بر آن»، حقوق اسلامی، دوره جدید شماره ۵۶، ۱۳۹۷.
- ۱۴- بهنیا، مسیح، «ابزار نظارت پارلمانی بر دولت: مطالعه تطبیقی»، دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، 1385.
- ۱۵- بهنیا، مسیح؛ منفرد، لیلی؛ خورشیدی، مژگان؛ شعبانی، مهسا؛ طالبی، روح الله، «بررسی تطبیقی سازوکارهای نظارت پارلمانی در آیین‌نامه داخلی مجالس قانون‌گذاری برخی از کشورها»، دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، 1387.
- ۱۶- پورهاشمی، سیدعباس، «قانون‌گذاری و راهکارهای نظارت بر آن در تجربه ایران و فرانسه»، پگاه حوزه، شماره ۸۵، ۱۳۸۱.
- ۱۷- حسینی، سیدحسین؛ رفیعی قهاره، ابودر، «مطالعه پارلمانی تطبیقی (بررسی فرآیند طرح سؤال در پارلمان‌های مختلف)»، دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، 1394.
- ۱۸- فریادی، مسعود، «بررسی جایگاه استیضاح وزیران در حقوق اساسی ایران»، فصلنامه اطلاع‌رسانی حقوقی، دوره جدید، شماره ۱۳، ۱۳۸۷.

۱۹- نژاد خلیلی، مهدی؛ زمانی، سمیه، «نظارت پارلمان بر قوه مجریه (مطالعه موردی: سیر تطور طرح سؤال در مجلس شورای ملی و مجلس شورای اسلامی)»، دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، 1392.